

El procés preindustrial de producció de calç a la comarca de les Garrigues

Ramon M. Arbós Palau
Joan Ibarz Capdevila
Isidre Piñol Cerro

Introducció

La comarca de les Garrigues presenta una riquesa cultural important des de diversos punts de vista, històric, artístic, arquitectònic, arqueològic, paisatgístic i evidentment etnològic. En aquest últim àmbit, l'etnològic, la gran aportació que té pendent la comarca són aquells aspectes que estan més estretament lligats amb l'exploració de la terra i el món rural.

La recerca en curs que ara us presentem forma part de la realitat passada del món agrari i cultural de les terres de Ponent, i va lligada amb les estretes relacions simbiòtiques entre l'home i els recursos que li ofereix aquest medi més immediat que l'envolta. Els camperols d'aquesta zona s'havien d'enfrontar a tots i cadascun dels problemes que es feien presents dia rere dia i la resposta es trobava en el substrat cultural, la qual cosa comportava adquirir el coneixement i la saviesa de com treballar els recursos que la natura els posava a l'abast. Per entendre la producció de calç i les seves utilitats cal tenir presents aquestes relacions home natura.

El projecte titulat *El procés preindustrial de producció de calç a la comarca de les Garrigues* s'inclou en el marc de l'Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya que impulsa el Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana. Per fer l'estudi en qüestió ens hem proposat alguns objectius, creiem que prou interessants, que seguidament enumerem. El primer d'ells es basa en la recuperació d'un ofici antic, desaparegut totalment de l'activitat diària i que només queda present en la memòria d'aquelles persones grans que hi havien treballat. El segon objectiu és el de la localització de tots aquells forns de calç que encara resten en peu, almenys alguna de les seves parts i inventariar-los correctament,

que és el que hem estat fent fins avui en el curs de la recerca. El tercer objectiu es basa en la redacció d'una monografia on es tracta tots aquells aspectes que tenen relació amb la construcció del forn de calç: explicació de l'indret adequat per a la seva situació, el tipus de pedra que s'utilitza per a la producció de calç i les quantitats necessàries per a la construcció d'un forn, l'energia calorífica per a la transformació de la pedra en calç, el procediment de recol·lecció i maneig d'aquesta energia (branques, sotabosc, etc.), l'elaboració del forn de calç des del punt de vista artístic i arquitectònic, les seves parts, models constructius, les seves diverses utilitats (per escalfar, pintar, blanquejar, desinfectar, ensulfatar, etc.), les vies de comerç d'àmbit local però també comarcal i intercomarcal, els impactes econòmics i socials que comportava el treball de la calç... A grans trets podem dir que es tracta d'una recerca que comparteix tradició, art i ofici i l'equilibri home medi que respon a la cultura tradicional agrària de les nostres contrades.

L'element més important d'aquesta investigació és el contacte amb els informants, perquè els forns de calç foren un tret més d'una comunitat rural que ha patit grans transformacions. En un petit poble de les Garrigues, una comarca, amb criteris d'economia, a la cua de Catalunya, el treball de la calç perdurà fins als anys seixanta, com també passà al Montsià, per exemple. Això ens permet recollir el testimoni d'una gent que ha viscut tota aquesta feina des de molt a prop. El valor d'aquests documents orals, de les entrevistes, és imprescindible per a la nostra tasca perquè aquesta activitat econòmica, en ser molt marginal, quedava fora de qualsevol control administratiu, funcionava a escala oral i per tant no ha deixat pràcticament cap rastre documental. Tot i aquest inconvenient intentem seguir el rastre d'aquesta activitat a les Garrigues a través, per exemple, dels fons dels sindicats agrícoles, ja que s'ha observat que la distribució del producte als pagesos de cada poble acostumava a fer-se des d'aquestes associacions pageses.

Vista frontal del forn del Buscarró del París al terme municipal de Tarrés. Imatge de la porta apuntada construïda amb pedra seca. Fotografies: Ramon M. Arbós Palau.

La producció de calç a Tarrés: un exemple local

Tarrés és un municipi de 112 habitants situat a la zona més oriental de la comarca de les Garrigues, en contacte amb la Conca de Barberà. Morfològicament el terme municipal és la línia divisòria entre la conca del riu Francolí i la del Segre. Una carena d'epidermis calcària, que és la perllongació de la serra del Tallat, fa aquesta funció d'aiguavés.

L'orografia és accidentada i rebregada, presenta grans desnivells i pendents i converteix el terreny en esquerp per a l'assentament humà. En les fondalades i costers l'home, amb el pas dels segles, ha bastit grans marges de pedra per conrear la terra en feixes o terrasses. A la part més alta dels costers, a la carena i a la plana superior calcària —terrenys menys aptes per al conreu—, hi predominen les formacions boscoses, sobretot el pi blanc, però també l'alzina i el roure.

La vida del pagès de Tarrés ha estat sempre marcada per aquest entorn poc propici que ha estat un fre al seu desenvolupament, un reflex de vida dura, producció agrícola migrada i marcadament encaminada a la subsistència.

Aquestes condicions ambientals condueixen les famílies més necessitades, amb menys propietats per conrear, a buscar activitats econòmiques complementàries per subsistir i tirar endavant. En pobles com Tarrés només es podia anar a jornal o explotar d'alguna manera els recursos naturals: treballar a les pedreres, desboscar, caçar, recol·lectar fruits i plantes silvestres, fer feixos, carboneres, fer guix, fer llenya, mel o coure en forns de calç. Algunes d'aquestes activitats es feien exclusivament als mesos d'hivern, quan no hi havia feina al camp.

En aquesta introducció hem exposat els tres factors que converteixen Tarrés en lloc idoni per fer forns de calç:

La zona nord-oriental del terme municipal, que és la perllongació de la serra del Tallat, coneguda amb el nom dels Plans, es caracteritza per la composició geològica calcària o de pedra canalenca. Aquest ma-

terial degudament cuit óal fornó es converteix en calç.

Els Plans són també el gran bosc de Tarrés on, a més del tipus d'arbres abans esmentats hi ha gran quantitat de sotabosc ógarric, càdec, sabina, romaní... —, els gavells d'aquesta vegetació arbustiva són el material combustible utilitzat per coure els forns de calç.

Existència d'una important massa pàgina necessitada, i per tant, propícia a explotar temporalment aquests recursos naturals existents. Fer un forn de calç representarà per a algunes famílies una activitat de caire estacional, realitzada anualment, per augmentar els migrats ingressos del treball agrícola.

A aquests factors cal afegir-ne un quart i imprescindible: l'existència d'una demanda de calç que possibilitava una comercialització i feia rendible aquest tipus de producció. La calç era utilitzada bàsicament pels pagesos per ensulfatar la vinya. Els pobles de la rodalia s'abastaven amb la calç de Tarrés.

La realització de forns de calç converteixen Tarrés en un cas excepcional dins la comarca de les Garrigues pels següents motius: primer, en els 13'2 quilòmetres quadrats del terme municipal óés el més petit de la comarcaó s'han localitzat fins ara un total de 56 forns de calç, a més hi

ha perspectives de localitzar-ne uns altres 4. Serien un total de 60 forns de calç. Cap altre poble de la comarca presenta unes xifres semblants. A més a més, 45 dels forns óel 75%ó es concentren als Plans, que només representen 1/3 de la superfície del terme municipal. Això possiblement converteix els Plans de Tarrés en una de les zones amb més concentració de forns de calç de Catalunya, tot i que no tenim elements de comparació per la manca d'estudis d'aquest tipus realitzats al nostre país. Estaríem davant d'un paratge absolutament excepcional en aquest sentit.

Segon, de tots aquests forns de calç només se'n recorden 11 en funcionament, un 18%, per tant es tracta d'una activitat que té unes arrels en el temps difícils de precisar, però que intuïm llunyanes. No és, però objectiu del nostre estudi aprofundir en aquest aspecte en concret. Sí que és important incidir en la tradició històrica del treball de la calç.

Tercer, aquesta gran quantitat de forns permet fer-ne un estudi tipològic, tenint en compte les característiques de la construcció, la seva situació, les possibles variants, els diversos graus de conservació, les formes de degradació o desaparició... Apuntem algunes idees: tots ells són forns de tipus efímer, és a dir, forns d'explotació temporal. La situació del forn segueix un patró

Imatge de l'interior del mateix forn del Buscarró del París. S'observa com només la part davantera és construïda amb pedra, la resta de la cavitat és excavada a la terra aprofitant el terreny en pendent.

concret basat a aprofitar el pendent del coster per fer el forat del forn. Pocs metres damunt el forn, a la carena, on comença el pendent del coster, hi ha la pedra canalenca. Tot al voltant és ple de bosc per fer els gavells per cremar. La zona davantera exterior del forn, on hi ha la porta o boca, forma una petita plaça que permetia treballar els fornars a peu pla i acumular els feixos per cremar.

Quart, és l'únic poble de la comarca ódels fins ara estudiats on hi ha un important nombre de persones que han treballat en fornars de calç. Aquest fet és cabdal, determinant i únic, perquè ens permet recollir tot un seguit d'experiències vitals necessàries per comprendre, recuperar i estudiar tots els processos implicats en la producció de calç. Podem seguir pas a pas la realització d'una fornada de calç, des de fer la brossa per cremar, fer els gavells i els feixos, el seu transport, fer el forat del forn, extracció de la pedra canalenca i la seva preparació, la càrrega del forn, els passos de la fornada, la descàrrega del forn, la comercialització de la calç i el seu abast regional, els seus canals de distribució, les formes de pes i transport. També ens permet conèixer els tecnicismes, les eines emprades. Alhora coneixem la base social dels fornars: sabem qui feia els fornars i què els motivava, veiem com el parentiu i l'amistat

permetien entrar al rol de l'ofici i participar-hi de diverses formes ófent brossa, enforant, transportant la producció. El forn era un pagès que dedicava una part de l'any a fer aquesta feina, però en tots els casos era una feina estacional óel forn es preparava a l'hivern i la fornada es feia a la primaveraó, ningú a Tarrés no era calciner. Sabem que l'extrema duresa de molts dels processos d'aquest treball el convertien en un recurs poc desitjable però certament rendible. Coneixem el moment i les causes de la desaparició d'aquesta activitat: en ple procés de modernització i mecanització del camp óals anys seixantaó comencen a utilitzar-se productes químics per ensulfatar, la calç perd el seu mercat. És una de les conseqüències de les profundes transformacions del camp català arran de la industrialització i modernització del país.

En definitiva, amb l'experiència vital de la gent de Tarrés podem recuperar totalment un ofici perdut a la nostra comarca, amb la importància etnològica que això comporta.

Bibliografia

ADAM, J. P. *La construcción romana. Materiales i técnicas*. León: Editorial de los Oficios, 1996.

ARBÓS, A.; ARBÓS, R. M. *Tarrés. Tessel·la nacional*. Lleida: Diputació de Lleida, 1999.

BORRÀS, A. "Assaig de localització de la indústria dels fornars de calç a les nostres serralades". A: *Asamblea Intercomarcal del Penedés y Conca d'Odena*. Igualada: Maestro impresor Bas, 1952, p. 182-187

KRÜGER, F. *Los alitos Pirineos. Manufacturas caseras, indumentaria, industria*, Vol. IV, Gobierno de Aragón, Diputación de Huesca, Garsineu Edicions, 1997 (1a Edició 1935).

PUJOL, D. *Fonteta i la calç: un cas d'aprofitament dels recursos naturals de les Garrigues*. Consell Comarcal del Baix Empordà, 1989.

ROSSELL, J.; SUBIRATS, M. *La producció de calç ahir. El procés preindustrial de producció de calç, a la comarca del Montsià*. Barcelona: Col·legi Oficial d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics de Barcelona, 1987.

TUBAU, A. *Moliners, calcinaires i pouaters. Un passeig per la Cubelles preindustrial*. Institut d'Estudis Penedesencs, 1999.

VIOLANT i SIMORRA, R. *Els enfornaires al Pallars Sobirà (guixaires i calciners)*. A: *Obra Oberta*, Vol. IV. Barcelona: Editorial Altafulla, 1981, p. 55-69.

VIOLANT i SIMORRA, R. *Etnografia de Reus i la seva comarca. El Camp, la Conca de Barberà, el Priorat*. Barcelona: Editorial Altafulla, 1990 (1a Edició: Asociación de Estudios Reusenses, Reus, 1955).